

גליון נושא: 'שריפת חמץ'

בס"ד, יום ג' לפרשת במדבר, כ"ג אייר תשע"ו. דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות מסכת פסחים דף יב: לעורר לב המעיין בלבד, ואין לסמוך על הדברים 'הלכה למעשה'.
לע"נ רה"י הגאון הגדול רבי רפאל הלוי שמואליץ זצ"ל, בן הגאון הגדול רבי חיים לייב זצ"ל. ת.נ.צ.ב.ה.

ביעור חמץ בשריפה

זמן הביעור: מבואר בגמ' (פסחים דף יב.) אימתי אומר ר' יהודה צריך לשרוף את החמץ, שלא בשעת ביעורו אבל בשעת ביעורו מבערו בכל דבר. ונחלקו רש"י ותוס' בפירוש הגמ', מה הכוונה בשעת ביעורו, האם בשעה שישית מחויב לשורפו ואחר חצות מבערו בכל דבר. או להיפך, מחצות ואילך שורפו, אבל בשעה שישית מבערו בכל דבר.

1. מחלוקת ר' יהודה ורבנן

בעצם חיוב ביעור חמץ לקיום מצות תשבתו, מבואר במשנה (פסחים דף כא.), לדעת רבי יהודה אין ביעור חמץ אלא שריפה, לדעת חכמים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים.

כמו נותר: מבארת הגמ' (פסחים דף כח.) טעמו של רבי יהודה: למדים חמץ מנותר, מה נותר שהוא ב"בל תותירו" ודינו בשריפה, אף חמץ שהוא ב"בל תותירו", שהרי עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא, ביעורו בשריפה. ואילו טעמם של חכמים: לפי שנאמר בנותר (שמות כט, לד): "ושרפת את הנותר באש". ללמדך שרק הנותר בשריפה ואין כל איסורים שבתורה בשריפה, ואף חמץ בכלל כל האיסורים (תוספות פסחים כח. ד"ה אמרו לו, על פי הגמרא פסחים כד.).

ביעור מהעולם: גם לחכמים צריך ביעור מהעולם דוקא, אבל לא מספיק שישליכנו לרה"ר או שיפסלנו מאכילת כלב, ואפי' להטילו לים מבלי לפררו תחילה לא סגי, כמבואר בכס"מ (פ"ג ה"א) והובא במג"א (סוסי' תמ"ה) שאותם בני אדם המשימים חמץ בצידי רה"ר בשעה שישית או שביעית שלא כדין הם עושים שמשגיעה שעה שישית צריך לבערו מן העולם עכ"ד.

כלומר שלא די לעשות מעשה שיוצא על ידו מאיסור בל יראה ובל ימצא, אלא מצות תשבתו היא לבער ולאבד מן העולם דוקא.

דאורייתא: ומבואר בדברי הראשונים דדין דאורייתא הוא, כמבואר ברבינו דוד (דף ו: ד"ה ודעת רבותינו) ובמהר"ם חלאוה (ריש מכילתין) דכי היכי דלר' יהודה מדאורייתא בשריפה ה"נ לרבנן ביעורו מן העולם מדאורייתא הוא, ומכח זה נחלקו על רש"י ומצדיקים את שיטת התוס' (פסחים דף ד: שבביטול גרידא אינו מקיים מצות תשבתו ורק אינו עובר עליו משום שאינו לך. אלא לשון ביעור וכילוי הוא כדאמרין השבתתו בכל דבר.

ובדברי הר"ן (ריש מכילתין) מבואר שגם לדעת רש"י שמקיים תשבתו על ידי ביטול, מכל מקום מצוות תשבתו כולל גם ציווי לבערנו מן העולם. וכן נקטו רוב האחרונים שגם לרבנן צריך מדאורייתא לכלות את החמץ, עיין בשאגת אר"ה (סי' פ"ג ופ"ד) ומק"ח (פתיחה לסי' תל"א אות ב ד"ה אמנם לולא) וכ"כ הגר"ז (תמ"ה סעי' ג, וקונטרס אחרון שם סק"ב) דצריך ביעור מן העולם מדאורייתא, וכן נוקט החזו"א (סי' קי"ח סק"ב) (בדיקת חמץ וביעורו פרק ז' הערה ב').

2. יסוד של הגר"ח

רבנן: אולם מאידך דעת הפרי יצחק (ח"א סי' י"ט) שמדאורייתא סגי בכל אופן שיוצא על ידו מבל יראה, ורק מדרבנן חייבו ביעור מן העולם. ועיין בספר בדיקת חמץ וביעורו (מילואים סי' ח אות א') שלכאוף גם דעת רעק"א והגר"ח הלוי מבריסק שאינו אלא מדרבנן. כי הנה מבואר בחידושי רבנו חיים הלוי מבריסק (הלכות חמץ ומצה) שמחלוקתם של רבי יהודה וחכמים לעיל,

פנינים

שריפת הקליפות

ביעור הקליפות מן העולם: כתב הכף החיים (סימן תמה ס"ק יא יב) שהטעם ששורפים את החמץ אף שעל פי דין אין חיוב לשרוף שהרי קי"ל כרבנן שהשבתתו בכל דבר ועוד דקודם זמן האיסור לכו"ע אין חיוב לשרוף.

אלא הטעם שמקפידים לשרוף משום שהחמץ רומז אל בחינת הקליפות ושריפת החמץ רומזת שיתבערו מן העולם בסוד וְאֶת־רוּחַ הַטְּמָאָה אֶעֱבִיר מִן־הָאָרֶץ: (זכריה פרק יג פסוק ב) ותתקרב הגאולה ולכן נהגו לשורפו, ועיין שם בכף החיים (סימן תל"ד ס"ג מג) שאחר השריפה יתפלל שזוכה לבער היצר הרע. ולפי דבריו מבואר גם הטעם שמרבים בגדרים וסייגים בפסח כדי לסלק כל שייכות לחיצונים.

כוחות הרע: איתא בזוה"ק (פרשת תולדות קמ"ב סוף ע"א) שבערב פסח הוא זמן המיועד לביעור יצר הרע. עוד איתא בזוה"ק (שמות דף מ ע"א) חמץ דא יצר הרע. ובמקום נוסף (שמות דף קפב ע"א) יצר הרע בבר נש כחמיר בעיסה... ודא איהו עבודה זרה.

וידוע דברי הרדב"ז, (שו"ת ח"ג סימן תתקעז תקמו), שמתעם זה חמץ אסור אפילו במשהו, וצריך לחפש אחריו בחורין ובסדרין, כי חמץ בפסח רומז ליצר הרע והוא שאור שבעיסה ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו.

תפילה: מנהג קדום להתפלל אחר שריפת חמץ על ביעור וביטול כוחות הרע והעברת ממשלת זדון מן הארץ, ויש לזה מקור בילקוט שמעוני (מגילת אסתר פרק ג' על הפסוק ולמלך אין שוה להניחם) ובתרגום שני (שם).

נוסח: וזה הנוסח שכתוב בסידורים - יהי רצון מלפניך ד' אלקינו ואלקי אבותינו כשם שאני מבער חמץ מביתי ומרשותי כף ד' אלקי ואלקי אבותי תבער את כל החיצונים ואת רוח הטומאה תבער מן הארץ ואת יצרנו הרע תבערה מאתנו ותתן לנו לב בשר וכל הסטרא אחרא וכל הרשעה פגעון תכלה ותעבירי ממשלת זדון מן הארץ וכל המעיקים לשכינה תבערם ברוח בער וברוח משפט כשם שבערת את מצרים ואת אלהיהם בימים ההם ובזמן הזה אמן.

ועיין בסידורים הספרדיים שיש אריכות נפלאה, הן בלילה אחרי הבדיקה, הן ביום אחר השריפה, ואומרים חלק מתפילות ראש השנה. ❖

מנהג ישראל תורה

מנהגי שריפת חמץ

מוסיפים כף עץ לשריפת חמץ: יש נוהגים להוסיף כף של עץ לשריפת חמץ בערב פסח (ילקוט מנהגים, ממנהגי החסידים עמוד 146).

הטעם: הרי מבואר בגמ' (פסחים כז, ב) שרבי יהודה לומד ש"אין ביעור חמץ אלא שריפה" מנותר; וכשם שאת ה"נותר" אין שורפים אלא בעצים (רמב"ם מעה"ק פ"ז ה"ג וה"ה), כך יש לנהוג גם בשריפת חמץ (רש"ש שבת סו, א; מנחת פתים או"ח סימן תמה סעיף א', מנהג ישראל תורה ח"ב עמוד רא בשם נחלי אמונה).

שורפים את החמץ בערבות שנחבטו בהושענא רבה: יש מנהג קדמון מופיע במהרש"ל (שו"ת סימן פז), והובא במשנ"ב (סימן תמ"ה ס"ק ז) לשרוף את החמץ בערבות מסוכות. הטעם: ביאר בשו"ע הרב (סימן תמה ס"ב) לפי ש"דבר שנעשה בו מצוה אחת נכון לעשות בו מצוה אחרת".

וכתב המהרי"ל (הלכות ערב פסח עמוד מח) הובא ברמ"א (תרס"ד סעיף ט'), יש נוהגים לשרוף הלולב וההושענות באפית המצות, ויש בשריפת חמץ, וקורא אני עליהם וְעַמְךָ כְּלָם צְדִיקִים (ישעיהו ס כא).

ועיין בערוך השלחן (שם ס"ה) שכתב על זה, ואין ביכלתנו לשמרם עד ביעור חמץ.

החזו"א היה נוהג לשרוף בשריפת חמץ את הלולב ומיניו, ובשנים קדמוניות גם הסכך מסוכתו (ארחות רבינו ח"ב עמוד ט'). **הקה"י** היה שורף גם את ההדסים וערבות שרק הכין ולא השתמש בהם (ארחות רבינו ח"ב עמוד ט').

החזו"א היה נוהג לשרוף בשריפת חמץ גם את הצפרנים שחתך במשך כל השנה ואספם במעטפה (ארחות רבינו ח"א עמוד קד אות כא). מאידך כתב הג"ד בצלאל שטרן זצ"ל (שו"ת בצל החכמה ח"ב סימן לה) שעדיף לשרוף הצפרנים מיד, או לזרקן לבית הכסא, ולא להשהותן שמא יאבדו או יתפזרו ויבוא לידי תקלה.

מי שאין לו חמץ לשריפה: כתב המהרי"ל (הלכות בדיקת חמץ) והובא ברמ"א (תמה ג) גם מי שאין לו חמץ לשריפה, מכל מקום יקיים מצות שריפת חמץ וישרוף את הכלי שהכין לבדיקת חמץ. כדי שלא ישכח חובת ביעור חמץ. ועיין בשו"ע (סימן תלו סעיף ג') שיש חובת גברא לבדוק אפילו בית של גוי כדי לקיים מצות בדיקה וביעור. ❖

תלויה בהגדרה היסודית של מצוות הביעור: האם זו מצווה תכליתית, שבעצם פעולת השריפה הנעשית בחמץ יש מצווה, או שמא מצווה אמצעית היא, שרשותו של האדם תהיה מנוקה מחמץ, ומלאכת הביעור אינה אלא אמצעי לכליון והעדר החמץ.

ר' יהודה שמקפיד על איכות הביעור, שתעשה דווקא בשריפה, סימן שסובר שהמצווה היא בעצם הביעור, וזה הלימוד מנותר שיש שם מטרה בעצם השריפה. ולחכמים, שהשבתה לשיטתם נעשית בכל דרך, אין המצווה בגוף החמץ המבוער אלא בתוצאה דווקא: אפיסת החמץ מרשותו של האדם. ולכן הם סוברים שרק הנותר בשריפה ואין כל איסורים שבתורה בשריפה, ואף חמץ בכלל כל האיסורים, שאין מטרה בעצם הכילוי.

3. החידוש של המנחת חינוך

על החקירה עצמה, מבלי לתלות את הדבר במחלוקת התנאים, עמד כבר המנחת חינוך (מצווה ט) ובאריכות רבה הוא מוכיח שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים. מדבריו יוצא חידוש נפלא, לסוברים שבעצם מעשה ההשבתה יש מצווה, אם אין לאדם חמץ קודם הפסח, יש עליו מצווה לרכוש לעצמו חמץ כדי לקיים מצוות "תשביתו", כדרך שיש מצווה ללבוש בגד של ארבע כנפות כדי להתחייב בציצית.

אולם נחלק עליו המהרי"ק (שורש קעד) דאטו מי שאין לו חמץ כלל, ואפילו פסק חמצו ל' יום קודם הפסח, יצטרך לקנות חמץ כדי לשרפו ולקיים מצווה דתשביתו, אלא ודאי דבר פשוט דאין לך השבתה גדולה מזו.

נשים בביעור חמץ: כתב החינוך (מצווה ט) גם נשים חייבות בביעור חמץ, למרות שמצות "תשביתו" היא מצות עשה שהזמן גרמא.

הטעם: ביאר השאגת אריה (סימן פב) לפי שהוקש (פסחים דף ה: דף מג:) "שאור" הכתוב בהשבתה: "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם", לשאור הכתוב

בבל יראה: "לא יראה לך שאור בכל גבולך", וכשם שנשים חייבות בבל יראה, שהרי זוהי מצות לא תעשה, כך הן גם חייבות בהשבתה. אך בלי ההיקש היו נשים פטורות כמבואר בתוס' (פסחים דף קח: ד"ה שאף הן) שנשים חייבות בד' כוסות שאף הן היו באותו הנס, משמע שבלי זה היו פטורות. מקור נוסף כתב האדר"ת בספרו זהב שבא (פסחים דף כח). שלכן כתוב הריבוי בחמץ, כי היכי דניחייב גם בעשה דתשביתו, דכתיב כי כל אוכל חמץ ונכרתה, מאן דמחייב על כרת דחמץ מחייב גם על עשה דתשביתו. ❖

הערות מבני החבורה

מנהגנו לשרוף את החמץ

המנהג כיום לשרוף את החמץ כמבואר ברמ"א (סימן תמה סעיף א). ונימק המגן אברהם (סימן תמה ס"ק ב) שהמנהג שלנו כדעת רבי יהודה (פסחים כא, א) ש"אין ביעור חמץ אלא שריפה"; למרות שחכמים חולקים על ר' יהודה וסוברים שניתן לבערו גם בדרכים אחרות, מכל מקום נוהגים לצאת ידי חובת כל הדעות.

דקדוק והידור: מנהג זה אינו מעיקר הדין וכמבואר בכס"מ שרק משעה שישית יש חיוב לשרוף, אבל לפני זה יכול להשביתו בכל דבר וגם לזרוקו לאשפה. אלא יש כאן ענין לקיים מצות תשביתו על ידי שריפה לדעות שיש דין השבתה גם קודם הזמן, ולכן אין מדקדקים בשיעור השריפה, שהרי מבואר במשנ"ב (תמה ס"ק א') בשם הגר"ז שצריך שיהפך החמץ לפחמים, והוסיף הגר"ז (סעיף ד') שאפילו נשרף עד שאין ראוי למאכל כלב לא סגי, וכל שלא נעשה פחמים לא חשיב מבוער.

ויש כאן ג' חומרות זו על גבי זו בדרך 'אם תמצי לומר': 1. חוששים לדעת רש"י ותוס' (פסחים דף כז: ד"ה ואין) שהלכה כר' יהודה, ודלא כהראשונים שפוסקים כרבנן. 2. חוששים לדעת רש"י (דף יב: ד"ה שלא) שקודם זמנו מצותו בשריפה, ודלא כתוס' (דף יב: ד"ה אימתו) שרק תוך זמנו מצותו בשריפה. 3. חוששים לדעת הטור שפירש בכונת רש"י שגם קודם שעה שישית, משלושים יום קודם לחג מצותו בשריפה (וכדין הנשרפים שאפרן מותר, ולא כנקברים שאפרן אסור), ודלא כדעת אביו הרא"ש שרק משעה שישית ואילך מצותו בשריפה, אבל קודם לכן השבתתו בכל דבר. [ועיין בצל"ח (דף יג: ד"ה והנלע"ד) שהוכיח מרש"י, שגם בשעה שישית אין דין לשרוף ורק מחצות ואילך צריך לשרוף שבמצות השבתה לא חששו חכמים לטעות, ולא תקנו להקדימה בשעה, ומה ששינו שורפים בתחילת שש אינו חיוב אלא מאחר שהוא אסור בהנאה ממילא הוא עומד לשרפה]. ❖